

Završno izvješće o radu na projektu

Hrvatska filozofija i znanost u europskom kontekstu od 12. do 20. stoljeća

Rezultati istraživanja na temi

Pregled povijesti hrvatske filozofije 19. i 20. stoljeća

Rad na temi ostvario je dvije vrste istraživačkih prinosa. Prvi su vezani za istraživanje pojedinih autora, njihova stvaralaštva u cjelini ili određenih segmenata i djela iz navedenoga vremena. Drugi su bili usmjereni na sintetičke preglede filozofskih orijentacija ili određenih razdoblja. Iz prve vrste istraživanja objavljena su ili pripremljena za tisak četiri rada, a iz druge su izrađena također četiri povijesna pregleda i na jednom su provedena dopunska istraživanja.

1. Tko je autor *Političkih iskrica* – Mažuranić ili Starčević?¹

Članak razmatra autorstvo niza od 24 aforizma, objelodanjena pod naslovom *Političke iskrice*. Tekst je tiskan u prvom hrvatskom oporbenom demokratskom glasilu *Slavenskom Jugu* od 10. prosinca 1848. do 20. siječnja 1849. i potpisan je inicijalima prvoga i posljednjeg slova latinske abecede – A. Z. Prije pola stoljeća Josip Horvat pripisao je autorstvo navedenoga niza pjesniku i odvjetniku Ivanu Mažuraniću (1814–1890), a potom je ta atribucija postala prevladavajuća u istraživačkoj literaturi. Međutim pomnija raščlamba teksta i iskaza dovela je do zanimljiva otkrića.

Stavovi i izričaji u ovom spisu bliže su diskursu mladoga doktora filozofije Ante Starčevića (1823–1896) nego glasovitoga pisca iz Novoga Vinodolskog. Ponajprije se navodi nekoliko razloga u potkrjepu hipoteze o Mažuranićevu mogućem autorstvu, a potom su izneseni argumenti koji dokazuju da je njegovo autorstvo sporno ili manje vjerojatno. Istraživanje dalje pokazuje kako aforistični niz *Političke iskrice* obiluje sintagmama i misaonim konstrukcijama koje se mogu prepoznati u djelima i jednoga i drugog autora, ali prema brojnim usporedbama i uvidima više se ponavljaju u Starčevićevim predstavkama, govorima, poslanicama i člancima. Sadržajna raščlamba teksta pokazuje isto tako da su ideje bliže djelima i autorima koje je čitao i proučavao buntovnik iz Like. Usporedba stajališta dvaju autora doista pokazuje ne samo stanovitu blizinu i sličnost stila nego i srodnost njihove argumentacije što je moglo dovesti u zabludu dobre poznavatelje opusa i jednoga i drugoga pisca. Zaključna prosudba dokazuje kako stil, jezik, forma, sadržaj, nazori i poruke uspoređeni s njihovim cjelokupnim

¹ Objavljen u *Prilozima* 41/1-2 (401-432), 2015.

stvaralaštvom znatno više govore u prilog autorstvu samotnika iz Žitnika. Tako glasi odgovor na pitanje u naslovu članka – autor nije pjesnik i odvjetnik Ivan Mažuranić, nego vjerojatno mladi doktor filozofije i zatočnik hrvatskih pravica Ante Starčević.

2. Odnos Ivana Mažuranića i Ante Starčevića – od poredbe osoba do filozofije prava²

Velikani hrvatske političke misli, Ivan Mažuranić i Ante Starčević, suvremenici su čiji život i djelo pokazuju znatne sličnosti, ali i stanovite razlike u nazorima. Obojica su imala filozofsku i pravnu naobrazbu, znanja i iskustvo. Mažuranić je filozofske i pravne temelje nadograđivao djelovanjem kao državni odvjetnik, saborski zastupnik, dvorski kancelar i hrvatski ban. Starčević je nakon studija filozofije radio u odvjetničkoj pisarnici, djelovao kao zastupnik u Hrvatskom saboru, utemeljio i vodio Stranku prava. Obojica su smatrana naprednjacima i liberalcima, zagovornicima vladavine puka.

U radu se ponajprije ocrtavaju osobni profili dvaju državnika i zatočnika prava kroz osvrt na njihove značaje i političke odnose. Razmatraju se i uspoređuju životni putovi *novih ljudi (homines novi)* u političkom svijetu, klasična naobrazba, poznavanje jezika i književni dar, demokratski nazori i oporbeni stavovi, naprednjaštvo i liberalizam, bistrina pogleda i postojanost karaktera. Među razlikama ukazuje se na opreku političkoga pragmatizma i steklišta, različit odnos prema državnim službama, suprotnost realizma i idealizma te na različitost pogleda u odnosu na rješenje hrvatskoga pitanja u okviru ili izvan Monarhije. Rad nastoji rasvijetliti suradnju na zajedničkim poslovima te uzroke političkih sučeljavanja i prijevora. Završna usporedba filozofijsko-pravnih motrišta, vezanih za pitanje o primatu naravnoga ili povijesnoga prava, iznosi na vidjelo blizinu pogleda, sličnost stila i srodnost argumentacije koji su zaveli i najizvrsnije poznavatelje opusa i jednoga i drugoga pisca u nedoumice u pogledu autorstva djela *Političke iskrice*.

Zaključak je da su Mažuranić i Starčević bliski u dijalektičkoj oprečnosti. Gradili su vlastita djela na načelima osebujne filozofije prava i čvrstih ćudorednih nazora. Svaki je na svoj način, i u skladu s vlastitim uvjerenjima, ispunio dužnost u službi dobru zajednice te su tako postali najdjelotvorniji hrvatski državnici u XIX. stoljeću.

3. Povratak prirodi - Rousseauov utjecaj na Antu Starčevića³

² Rad je objavljen u *Prilozima 43/1-2 (85-86) 2017*.

³ Istraživanje je izlagano na skupu Dani Frane Petrića u Cresu 2015.

Kada je Ljubomir Maštrović, prigodom 100. obljetnice rođenja Ante Starčevića 1923., prvi puta objavio rukopis jedine sačuvane drame, *Selski prorok*, koji mu je stavio na raspolaganje Kerubin Šegvić, spomenuo je u uvodnom ogledu kako ona „mnogo podsjeća na francusku istoimenu dramu 'De prophete du village'“. Pritom je naglasio kako pisac nije puki oponašatelj francuske drame nego je na osebujan i originalan način uprizorio ličke narodne običaje i isklesao zanimljive likove. Nije međutim spomenuo ime autora navedene francuske drame. A ni ime djela nije prenio posve točno. Riječ je naime o glasovitoj operi *Le devin du village*, praižvedenoj 1752. u Kraljevskom dvorcu Fontainebleau, za koju je riječi sročio i glazbu skladao Jean-Jacques Rousseau.

Starčević je svoj igrokaz napisao u svibnju 1852. Je li mu slučajno dao isti naslov kao i Rousseau? Ili je u povodu stote obljetnice nastanka djela s dubljom nakanom posegnuo za srodnim motivima iz narodnoga života?

Na temelju usporedbe pojedinih iskaza, tema i likova iz Rousseauove opere *Le devin du village* i Starčevićeva *Selskoga proroka*, uzimajući u razmatranje njihove životne filozofije i djela, istraživanje iznosi na vidjelo blizinu i idejnu srodnost ta dva mislitelja, dva oštra kritičara društvene iskvarenosti i licemjerja, navlastita zagovornika povratka prirodi. Obojica veličaju pučku jednostavnost, skromnost, prostodušnost, poštenje i naravne kreposti. U obojice je bjelodana sklonost prema idiličnim prizorima pastirskoga i seljačkoga življenja. Romantične slike i pastoralni opisi prožeti su odgojnim naputcima i čudorednim poukama.

4. Filozofija politike Pavla Vuk-Pavlovića⁴

Premda nije izgradio filozofiju politike kao posebnu disciplinu, Pavao Vuk-Pavlović u svojim djelima donosi obilje razmatranja o politici. Ne samo što je duboko umovao i promišljao o državničkom umijeću i djelatnosti nego je politika u njegovu životu igrala značajnu, gotovo sudbonosnu ulogu. Članak iznosi na vidjelo njegove poglede na politiku, polazeći od njezina usustavljenja u okvir filozofije kulture. Poblizim rasvjetljavanjem politike ocrtavaju se dvije ključne relacije: napet odnos filozofije i vlasti te povezanost politike i odgoja. Kronološkim slijedom prikazano je deset naslova u kojima se politika pojavljuje kao značajna tema: Aristofan i rat (1915.), Filozofija Th. Hobbesa (1929.), Ličnost i odgoj (1932.), Politika odgoj, religija (1934.), Spinozina nauka (1938.), Prosvjetne smjernice Antuna Radića (1940.), Filozofija i vlast (1953.), Zajednica i nazovizajednica (1954.), Misaoni put J. J. Rousseaua (1958.) i Značenje povijesne predaje (1971.).

Ogledom se pred očima raskriva ne samo izvrstan teoretik i autor značajnih rasprava o politici nego ujedno angažirani sudionik političkih zbivanja, član političke stranke i zagovornik

⁴ Istraživanje je izlagano na skupu Dani Frane Petrića u Cresu 2016. i predano u tisak za zbornik radova s projekta.

izgrađenih političkih stavova i nazora. Razmatranje dokazuje kako je Pavao Vuk-Pavlović imao itekako čvrstu i razrađenu filozofiju politike, zasnovanu na najvišim etičkim načelima. Riječ je o filozofskom piscu koji je bio istinski poučavatelj svojega naroda. Njegovo djelo u tom pogledu i danas može služiti kao putokaz u najbitnijim pitanjima zasnivanja političke zajednice na najvišim načelima slobode, jednakosti, primata čovjeka pred državom i humanizma.

Zaključak je da se pravo zanimanje i pomnije istraživanje Vuk-Pavlovićeve misaone ostavštine iz područja političke filozofije tek otvara i nadolazi. U njoj se nalaze dragocjeni uvidi i postavci koje valja na odgovarajući način ne samo protumačiti nego iz njih učiti i prihvatiti što je vrijedno i što nadilazi puku prošlost i jednokratnost. Obilje je svjetla duha sadržano u naputcima što ih je ostavio za odgonetavanje i dokučivanje tajni svijeta i smisla ljudskoga opstanka u ćudorednom i političkom obzoru. Dokazao je kako istinski filozof ujedno je i vrijedan učitelj i odgojitelj puka, ravnatelj i usmjeritelj njegova djelovanja, razborit savjetnik i poticatelj duha, kako svojim naučavanjem tako i svjedočenjem pouke.

5. Neoskolastika u Hrvatskoj⁵

U sintetičkom prerezu neoskolastičke filozofije u Hrvatskoj izložene su tri tematske cjeline: začetak neoskolastike u 19. st., apologetska neoskolastika prve polovice 20. st. te neoskolastička orijentacija i kršćanski inspirirana filozofija druge polovice 20. st.

U okviru prve tematske cjeline prikazan je opus sljedećih autora: Antun Kržan, Josip Stadler i Antun Bauer.

U okviru prikaza apologetske neoskolastike tematizirani su uvidi i postavke poglavito sljedećih autora: Urban Talijski, Fran Barac, Karlo Eterović, Stjepan Zimmermann, Andrija Živković, Stjepan Bakšić, Hijacint Bošković, Franjo Šanc i Karlo Balić.

Prerez neoskolastičke orijentacije i kršćanski inspirirane filozofije druge polovice 20. st. osvjetljuje rad sljedećih autora: Vilim Keilbach, Jordan (Nikola) Kuničić, Rudolf Brajičić, Mijo Škvorc, Miljenko Belić, Ante Kusić, Vjekoslav Bajsić, Josip Ćurić, Tomo Vereš, Ivan Macan, Ivan Devčić, Josip Oslić, Stjepan Kušar, Ivan Koprek, Ante Vučković i Iris Tićac.

6. Filozofijska antropologija u Hrvatskoj⁶

⁵ Istraživanje je izlagano na skupu „S Petrićem u žarištu: Hrvatski filozofi u europskom kontekstu“ u okviru 23. Dana Frane Petrića 23.-27. rujna 2014.

⁶ Istraživanje je izlagano na skupu „Hrvatska filozofija: jučer, danas, sutra“ u Institutu za filozofiju 2016.

Razvoj istraživanja iz područja filozofijske antropologije dobio je u Hrvatskoj znatan poticaj utjecajem njezina obnovitelja Maxa Schelera već od tridesetih godina u promišljanjima Pavla Vuk-Pavlovića i Vladimira Filipovića. Posve drugačiju koncepciju antropologije pod utjecajem psihologističkih teza zastupali su Albert Bazala i Vladimir Dvorniković. Schelerovu filozofiju tematizirali su u kasnijim istraživanjima osobito Branka Brujić, Milan Galović i Mihaela Girardi Karšulin. Antropologijske probleme od devedesetih godina sustavno obrađuje Hotimir Burger. Socio-kulturnu antropologiju razvio je u svojim radovima Nikola Skledar. Od osamdesetih godina počinje se u okviru antropoloških i socijalnofilozofskih istraživanja poglavito tematizirati razmatranje rodnih studija i ženskoga pisma. Za autore koji su se bavili socijalnom filozofijom najatraktivnija je istraživačka tema bila fenomen religije. Posebno je pitanje filozofijska antropologija u okviru marksističke i neoskolastičke filozofije. U sintetičkom prerezu razvoja filozofije u Hrvatskoj tijekom 20. st. tematizirani su uvidi i postavke sljedećih autora: Alberta Bazale, Vladimira Pavla Vuk-Pavlovića, Vladimira Filipovića, Blaženke Despot, Vjekoslava Mikecina, Branke Brujić, Esada Ćimića, Zvonka Posavca, Nikole Skledara, Milana Galovića, Hotimira Burgera, Mislava Kukoča i Darka Polšeka.

7. Fenomenologija i filozofija egzistencije u Hrvatskoj⁷

U sintetičkom presjeku razvoja filozofije u Hrvatskoj tijekom 20. st. izložene su dvije tematske cjeline: fenomenologija u povezanosti s filozofijom egzistencije. O crtani su teze i opus sljedećih autora: Pavao Vuk-Pavlović, Marija Brida, Vladimir Filipović, Julije Makanec, Vanja Sutlić, Danilo Pejović, Ante Pažanin, Davor Rodin i Željko Pavić.

Fenomenologija i filozofija egzistencije ostavile su znatno veći trag u hrvatskoj filozofiji nego što se to do sada vrednovalo. To je vidljivo ne samo u onih autora koji su se izrijeком bavili Husserlom i njegovim nastavljačima nego i u onih koji su deklarativno zastupali druge orijentacije kao što su to primjerice marksizam ili personalizam. Vidljiv je trag u proučavanju drugih sfera stvaralaštva i znanosti, od jezika i književnosti do socijalnih istraživanja i antropologije. Očito nije riječ samo o filozofskom pravcu nego o širokom znanstvenom i kulturnom pokretu i metodi mišljenja koja je imala velik utjecaj na zapadnu, tako i hrvatsku kulturu 20. stoljeća. Pažanin ističe posebno „značenje fenomenologije za obnovu čovjeka, kulture, Europe i čovječanstva uopće“ i poziva se na Gadamera kao kvalificirana svjedoka koji je kazao:

„Postojao je bezbroj prijedloga kako bi se mogla spasiti Europa, bila su spomenuta imena kao Stefan George, Max Weber, Karl Marx, Otto von Giercke, Kierkegaard i na kraju je netko

⁷ Istraživanje je izlagano na skupu „Hrvatska filozofija: jučer, danas, sutra“ u Institutu za filozofiju 28. svibnja 2015.

odlučno rekao da je to u stanju (učiniti) samo 'fenomenologija'." (U Husserl, Kriza europskih znanosti)

Moglo bi se na to dodati, Europa je spašena od propasti prve polovice 20. stoljeća. Fenomenologija je dala znatan prinos izbavljenju iz tame i ponora totalitarizma i neslobode mišljenja. Ali borba još traje, ishod je neizvjestan. Fenomenologija je još uvijek potrebna i zato se valja prisjećati njezinih misaonih doseg.

8. Glavne struje hrvatske filozofije u 19. stoljeću⁸

Slijedeći filozofske struje u Hrvatskoj tijekom 19. stoljeća dadu se prepoznati temeljne orijentacije europske filozofije toga doba. Početak je u znaku obnove ideja prosvjetiteljstva što pod utjecajem romantizma vrhuni u književnom preporodu tridesetih godina. Obilježje je početka stoljeća modernizacija metoda znanstvenoga mišljenja, oblikovanje novih stajališta i pogleda u razbuktaloj raspravi između filozofa i znanstvenika te začetak izgradnje filozofije na narodnom jeziku. Značajna se ostvarenja postižu u recepciji Kantove filozofije i pokušaju spajanja sa skolastikom.

Pod utjecajem književnoga preporoda snažan je razvoj pravne i političke filozofije. Ponajprije se u prvoj polovici 19. stoljeća razvija školska praktična filozofija na visokim učilištima, a od sredine stoljeća na njezinim temeljima oblikuje se nacionalni program u ideji hrvatskoga državnog prava i osebujnoj filozofiji pravaštva.

U posljednjoj četvrti stoljeća dvije su značajne školske filozofske orijentacije. Prva je pojava neoskolastike koja vrhuni na prijelomu stoljeća. Nakon obnove Hrvatskog sveučilišta 1874. razvija se neoskolastičko gibanje, kada se filozofija na Bogoslovnom fakultetu počinje predavati kao propedeutika u studij teologije. Nositelji su uglavnom teolozi koji su stekli filozofske doktorate u Rimu. Značajan je širitelj neoskolastičke misli tjednik *Katolički list* koji je izlazio od 1849. do 1945. Druga je orijentacija školske filozofije koja se javlja usporedno s obnovom sveučilišta na Mudroslovnom fakultetu te se oslanja u prvom redu na herbartovski filozofski formalizam. Završetak stoljeća u znaku je pokreta tzv. hrvatske Moderne koji opkoračuje dva stoljeća od 1890. do 1910.

Zaključno se daje potvrditi kako filozofija u 19. stoljeću u Hrvatskoj nastavlja na višestoljetni kontinuitet hrvatske i europske latinske baštine te bez skoka prelazi na narodni jezik i nazivlje na kojemu se stvaraju novi uvidi i spoznaje. Nastaju originalna djela i značajni prinosi u raznim područjima od teoretske filozofije i logike do političke i pravne teorije, etike i estetike. Nesumnjivo su zastupljeni veliki filozofski pokreti i krugovi, od utjecaja Kanta i njemačkoga idealizma do herbartizma, jednako francuske, britanske i talijanske filozofije. Središta

⁸ Uz sintetički prikaz koji je objavljen prethodno u Prilozima i 4. knjizi edicije Hrvatska i Europa provedena su dodatna istraživanja o ovoj temi.

naobrazbe hrvatskih filozofa sežu od Rima, Venecije, Padove i drugih talijanskih gradova na jugu do Budimpešte, Graza, Beča, Požuna, Berlina, Pariza u Srednjoj i Zapadnoj Europi. Ali je znakovito kako se te ideje prelamaju na školama i učilištima diljem Hrvatske, ne samo u Zagrebu nego i u Vukovaru, Petrinji, Varaždinu, Zadru, Splitu, Rijeci i Dubrovniku. Filozofska se djela stvaraju i u malim mjestima na otocima Visu ili Braču, Hvaru i Krku, Slavoniji i Zagorju. Ovaj sažeti prikaz svjedoči o životu filozofije i ukorijenjenoj europskoj duhovnoj tradiciji na tlu Hrvatske tijekom 19. stoljeća.

9. Filozofija u Hrvatskoj u 20. stoljeću⁹

Raznolikost idejnih orijentacija europske filozofije prelama se i zrcali na osebujan način u filozofskim strujanjima 20. stoljeća u Hrvatskoj. Preteže zacijelo utjecaj srednjoeuropske, prije svega austrijske i njemačke filozofske pozornice. Također su plodotvorni bili dodiri s talijanskom i francuskom filozofijom, gdje su se obrazovali ponajviše teološki intelektualci u neoskolastičkom duhu i kršćanski inspiriranoj filozofiji na sveučilištima od Rima do Pariza. Uz to se ističu belgijsko Sveučilište u Louvainu te švicarsko Sveučilište u Fribourgu. Filozofska djelatnost bila je isto tako živo povezana sa zbivanjima u mađarskim, slovačkim i češkim sredinama, osobito praškim akademskim ozračjem.

Prevladavajući srednjoeuropski i mediteranski utjecaj održao se i nakon znatnijega prodora marksizma nakon Drugoga svjetskog rata. Nemarksistički filozofi koji se nisu prilagodili službenoj „znanstvenoj ideologiji“ bili su udaljeni iz sveučilišne nastave. Pod okriljem komunističkih vlasti na pozornicu je krajem četrdesetih godina stupila generacija akademski obrazovanih marksista na koje je prosvjetiteljski djelovao Vladimir Filipović, usmjeravajući ih prema njemačkom idealizmu kao filozofijskom izvoru Marxove misli. Od pedesetih do početka osamdesetih godina oblikovao se i prevladao neomarksizam osebujne praksističke profilacije, tzv. *praxis* filozofija ili *zagrebačka filozofija prakse*. Na međunarodnoj je filozofskoj pozornici prepoznatljiv prema djelovanju Korčulanske ljetne škole i časopisa *Praxis*, koji je izlazio od 1964. do 1974. Zasjenio je, ali ne posve istisnuo, druge filozofijske orijentacije kao što su filozofija egzistencije, ateistički i kršćanski egzistencijalizam, personalizam, neoskolastika, neostrukturalizam, hermeneutička filozofija, filozofija znanosti, praktična filozofija. Od sedamdesetih godina prema kraju stoljeća pojačava se prisutnost angloameričke filozofske tradicije. Poglavitito je izražen prodor jezično-analitičke i znanstveno-pozitivističke filozofije.

Nastupanjem nove filozofske generacije osamdesetih godina postupno zalazi marksizam i ravnopravno se na pozornicu uključuju druge idejne orijentacije. Širi krug suradnika okupljen oko časopisa *Filozofska istraživanja* nastoji prevladati dotadašnje ideološke i političke polarizacije otvaranjem komunikacije i pluralnosti. Prema kraju stoljeća sve se snažnije profilirao koncept plodnoga misaonog dijaloga među duhovnim orijentacijama. Pokretanjem

⁹ Istraživanje je predano u tiskao kao prilog za 5. svezak edicije Hrvatska i Europa.

međunarodnoga časopisa *Synthesis philosophica* 1986. filozofska je javnost programski najavila idejni pluralizam, koji se politički i javno artikulirao u demokratskom preokretu 1990.

Razvoj filozofije u Hrvatskoj povezan je i prepleten s europskim i međunarodnim misaonim okruženjem i idejnim orijentacijama. U turbulentnom 20. stoljeću moguće je uočiti izražen dijalog te veću ili manju otvorenost prema drugosti, pa i u razdobljima koja su drugačija mišljenja ideološki odbijala i potiskivala. Bilo je naravno političkih i filozofskih orijentacija koje su pobijale stajališta drugih kao zablude – od borbenih neoskolastičkih krugova koji su s pravovjernih stajališta „stražarili“ nad duhovnim stvaralaštvom do rigidnoga marksizma. Premda je u jednom razdoblju marksistička filozofska pozicija posjedovala povlašteno mjesto, ipak bi se moglo ustvrditi kako su na pozornici ostali prisutni različiti načini spoznavanja i otkrivanja istine kao zadnje danosti. Posebice je važna praktična i stvaralačka uloga koju je filozofija u Hrvatskoj imala u tumačenju i djelovanju prema društvu i zbiljskom svijetu. Filozofi se nisu zatvarali pred aktualnim problemima u bjelokosnim kulama ezoteričnih mišljenja i rasprava nego su težili zajedničkom putu traženja i pronalaženja istine. O tome zacijelo svjedoči razgranatost plodnoga stvaralaštva koje je ovdje tek u orisu naznačeno prema glavnim filozofskim pravcima.